

Muhammed Mehdi-i Buruşeki, *Berresi-i Reveş-i İdari ve Âmuşş-i Reb-i Reşidî (Reb-i Reşidî'nin İdarî ve Eğitîm-Öğretim Tarzı Hakkında Bir Araştırma)*, Meşhed 1365 /1986 h.ş. 150 shf.

Önsözün ardından iki bölümden meydana gelen eserin Birinci Bölümü'nün ilk kısmında Moğollar yani İlhanlılar hakkında özet olarak bilgi verilip (ss. 12-20) ikinci kısmında Reb-i Reşidî'nin kurucusu vezir, hekim ve tarihçi olarak tanınan Reşidüddin'in hayatı (s. 21), telif eserleri ve düşünceleri (s. 28), siyasi ve dini görüşleri (s.31), inşa ettirdiği hayır eserleri (s. 38) hakkında bilgiler yer alır. Burada onun Farsça, Arapça, Türkçe, Moğolca, İbranice ve Çince bildiği, 13 tane telif eseri bulunduğu (s. 29) Yahudilikle suçlanması (s. 30, 36) nücüm ve felsefeye ilgi duymadığı (s. 35) belirtilip çoğu hastane ve medrese olmak üzere tesis ettiği hayır eserlerinden (ki bunlar arasında Erzincan'da bir medrese de vardır) bahsedilir (s. 38). Bu bölümün üçüncü kısmında ise Reb-i Reşidî'nin benzeri ve çağdaşı olan tesisler hakkında bilgi verilirken, Şenb-i Gazan, Günbed-i Sultaniye ve medreseler anlatılır (s. 46 vd).

İkinci Bölüm'ün birinci kısmı Reb-i Reşidî ile ilgili kaynaklar, tesisin kuruluş amacı, konumu ve tanımı başlığını taşımakta olup (s. 57 vd.) burada birinci elden kaynak olarak vakfiyesi tanıtılır. Küçük bir şehir durumunda olan tesiste, vakfiyenin tarifi üzere 340.000 ev, 24 kervansaray, atölyeler, Günbed-i Buzurg, mütevellî, nâzır, muid, müşrif, müderrisler ve talebe için evler, mescidler, medreseler, kütüphaneler, dârüşşifa, hankâh bulunuyordu. Eserde, Ravza, hankâh, dârüzziyâfe (misafirhâne), dârüşşifâ, dârülmesâkin, şehristan ve rabaz tanıtılıp işleyişine değinilir (ss. 72-78).

Reb-i Reşidî'nin İdari ve Malî Yönetim Tarzı başlığını taşıyan ikinci kısımda (ss. 79-115) İdare (s. 79), Görevler, kontrol, çalışma şartları, iş bölümü (s.81) Malî kaynaklar (s.85) Mükâtebât-ı Reşidî'ye göre Reşidüddin'in Malları (s. 86), Vakfiyesine Göre Reşidüddin'in Vakfettiği Emlak (s. 92) Reşidüddin'in Gelir Kaynakları (s. 96), Bütçe Tanzimi (s. 99);1-Reb-i Reşidî'nin Nakdî ve Nakdî Olmayan Gelirleri (s. 101)2- Bütçe Taksimi (s. 105), a. İdarecilerin Maaşları (s. 106), b. Çalışanların Maaşları (s. 107), 3-Ödeme İçin Hazineден Para Çekme Usulleri (s. 110), 4-Maaşların Ödenmesi (s. 110), 5- Ulema ve Diğer Şahıslara Nakdî veya Gayri Nakdî Ödemeler (s. 110), Kişiler ve Emvalin Sigortası ve Emeklilik (s. 112) gibi konular ele alınmaktadır.

Müessesenin idari başkanlığı öldürülünceye (718/1318) kadar yaklaşık yirmi yıl boyunca kurucusu Reşidüddin'in üzerinde olup, düzenlediği vakfiyeye göre bu başkanlık kayd-ı hayat şartı ile idi. Kendisinden sonra ise mütevellî, müşrif ve nâzırdan oluşan, aileden en dindar kişinin başkanlığında üç kişilik bir heyet bu görevi üstlenecekti (s. 79). Vakfiyede bekçisi ve aşçısından müderrisler, öğrenci, mütevellî, nâzır ve müşrifeye varıncaya kadar bütün çalışanların tek tek görev ve yetkileri belirtilmiş olup şartları iyice bilmeleri için üç makam sahibinin ayda bir kere vakfiyeyi okumaları da şart koşulmuştu (s. 82).

Eserde Reşidüddin'in vasiyetnamesine atf yapılarak, onun mallarının dökümüne özetle temas edilmektedir (s. 81 vd.). Vasiyetnameden anlaşıldığına göre, Irak, Anadolu, Irak-ı Acem, Azerbaycan, Gürcistan, Horasan, Afganistan gibi ülkelerde 12.070 feddan (12.700 hektar) araziye sahip olduğu gibi, İlhanlı hâkimiyet sahası dışında da emlaki mevcuttu (s. 91). Ayrıca 59.000 hurma ağacı, 259.200 ton arpa, buğday, pirinç 250.000 baş at, deve, koyun, 10.000 baş inek, 1.000 tavuk, 10.000 kaz, 10.000 ördek, 1.000 baş öküz, 1.000 baş eşek, 1.000 baş katır, köleler ve cariyeler, 60.000 cilt kitap, 1.000 cilt Kur'an, çeşitli âlet ve edevat, dirhem ve dinar olarak 250 Tümen (Bir diğer rivayete göre 3.500), 500 miskal altın, miktarı belirtilmeyen çeşitli mücevherat, sayısız ölçüde kumaş ve elbise sayılıyor ve bazı ayrıntılar veriliyor (s. 87 vd.).

Bundan sonra yazar, Reşidüddin'in bu büyük serveti ve emlaki nasıl ve ne şekilde elde ettiği sorusunu sorarak (s. 96) buna cevap arıyor. Yazar buna dair bazı araştırmalara atf yapsa da kendi fikrini belirtmiyor. Bundan sonra bütçe konusuna geçiliyor ve harcamaların ne şekilde yapılacağı naklediliyor. Bu meyanda mütevellî, müşrif ve nâzır ve çeşitli çalışanlar, mescit görevlileri (İmam, müezzin, vaiz, kayyum, saka, bekçi gibi), medrese görevlileri (Medrese müdürü, kütüphane müdürü, kitapçı), Darülhuffaz (24 kişi), hazinedar ve kilitdâr, ferrâş, hankâh mensupları (şeyh, sufiler, hizmetliler, ferrâş, şamdancı, 3 aşçı ve yardımcısı), Darüzziyâfe, Dârüşşifa görevlilerinin (tabib, öğrenciler, cerrah ve göz hekimi, muid ve diğer görevlilerin) alacakları ücretler belirtiliyor (s. 99 vd.).

Ücretlerin ne şekilde ödeneceği de belirlenmiş olup, ücretler yıllık olarak belirlenmekte ve her ayın sonunda ödenmekte, ekmek vs. gibi nakdi olmayan, günlük olarak verilen şeylerden sonra özel bir dua okunuyordu. Çalışanların dışında ülkenin çeşitli yerlerinde yaşayan bazı müderris ve ulemaya da her yıl değişik adlar altında para ve çeşitli yardımlar yapılmakta idi (s. 111).

Çalışanlar için günümüzdekine benzer bir sigorta sisteminin varlığından da söz edilmekte olup bunun işleyişi hakkında eserde bilgi verilmektedir (s. 116 vd.).

Eserin III. Bölümü Reb-i Reşidî'de Eğitim-Öğretim başlığını taşımakta olup, yazar buradaki idari sistem ve eğitim-öğretimin Nizamiye Medresesi'nden çok ileri olup, günümüz kurumları ile büyük benzerlik içinde olduğu görüşündedir (s. 117 vd.). Eğitim-öğretim kurumu olarak günümüzdeki ilkökul benzeri bir okul, meslek öğrenme atölyeleri, yüksekökol, dârüşşifa, hankâhtan söz edilmektedir. İlkökol çalışanların çocukları ve Tebriz'in yetimlerine hizmet vermekte olup, her on çocuğa bir öğretmen ders vermekte, ayrıca gözetmenler mevcut olup çocuklar burada okuma yazma Kur'an ve dini bilgiler ediniyorlardı.

Meslek öğrenimi için bir okul mevcut olmayıp çocuklar ustaların yanında hattatlık, nakkaşlık, bezeme su tesisatı, tarım, inşaat vs. gibi mesleklerde yetiştirilirdi. Yüksekökol olarak yazlık ve kışlık adı altında önceleri iki mescit, iki müderris ve muid düşünülmüş iken öğrenci sayısı artınca, müderris ve muid sayıları da artırılmıştı. Ancak bir müderrise en çok on öğrenci veriliyordu. Bunların dışında Reşidüddin'in eserlerini okutmak üzere de iki müderris görevlendiriliyordu. Bu

yüksekokulda Tefsir ve Hadis gibi İslâmî ilimle, matematik ve aklî ilimler ile Reşidüddin'in eserlerinin okutulduğu üç bölüm bulunduğu belirtiliyor. Burası için ayrıca bir mürettip (müdür) de görevlendirilmiş olup, görevliler ve öğrenciler için belli bir ücret ödeniyor, ancak öğrenim süresi beş yıl ile sınırlandırılıyor, öğrenci eğer başarılı olamaz ise çıkartılıyordu (s.125).

Yazar, buradaki medresenin özellikleri ve onun benzerleri ile farklılıkları üzerinde de duruyor (s. 129 vd.). Burada 1- Tayin edilecek müderris ve muidlerde aranacak özellikler, 2-Sınıflardaki talebe sayısı (her sınıf beş-on öğrenci olacak, öğrencilerin dersleri takibi kontrol edilecek, diploma verilecek), 3-Öğrenim süresi beş yıl olacak, başarısız öğrencinin ilişkisi kesilecek, 4-Öğrencinin yeteneğinin ölçülmesi ve bölümünün belirlenmesi, 5-Ayrı ayrı bölümler, 6-Öğrencinin ikamet, sağlık dâhil her türlü ihtiyaçlarının karşılanması, burs verilmesi konuları ele alınıyor. Bunların dışında öğrenci ve müderrisler buraya gelen farklı milletler mensup yüzlerce bilim adamı ile çeşitli ilimlerde görüşme, böylelikle bilgilerini genişletme imkânına sahip olmakta idiler.

Dârüşşifa (Tıp Fakültesi)'ya gelince (s. 133 vd.), yazara göre burası başlı başına günümüzdeki Tıp Fakültesi benzeri bir kurum olup, her hekim hasta tedavisine ek olarak beş-on öğrenciye Tıp öğrenimi veriyordu. Hekimler tam zamanlı ve yarı zamanlı olarak çalışmakta, tam zamanlı olanlar genellikle iç hastalıkları, göz, cerrahi ve ortopedi dallarına mensup olup, mütevellinin izni dışında dışarıda çalışmazlardı. İç hastalıkları hekimleri Reb-i Reşidî'de çalışanlar dışında, Pazartesi ve Perşembe günleri müessese dışından gelenleri ve Tebriz ahalisini de muayene ederlerdi. Onlar tatil günleri hariç, haftanın diğer günlerinde öğleden önce derslere girerler, Cumartesi, Pazar, Salı, Çarşamba günleri öğleden sonra kurumda çalışanların tedavisi ile meşgul olurlardı. Başlangıçta her hekim için iki öğrenci düşünülmüş iken zamanla bu sayı hekim başına beş öğrenciye çıkarılmıştır. Öğrenim süresi burada da beş yıl olup, beşinci yılın sonunda hocası uygun görürse diploma alırlardı. Öğrenciler muayene günlerinde hekimin yanında bulunarak öğleden önce teorik, öğleden sonra ise amelî olarak öğrenimlerini sürdürürlerdi. Diğer öğrenciler gibi onların her türlü ihtiyaçları karşılanır, başarısız olurlar ise ilişkileri kesilirdi.

Hekimin bir asistanı da bulunur ve o gerek ders sırasında gerekse muayene esnasında hekim ile birlikte görev yapar, reçete hazırlanmasına yardım ederdi. Muayene sırasında hastalar eczahane karşısında oturur, muayeneden sonra hasta reçeteyi, ilaçları hazırlaması için eczane yetkilisine teslim eder ve bunun karşılığında hiçbir ücret ödemezdi. Eğer bir hasta muayene için gelemeyecek durumda ise, hekim hastaya gider ve ilaçları da sonradan verilir. Gerekğinde hasta için özel yemek çıkartılırdı (s. 134). Eczahanede şişeler içinde saklanan, çeşitli şehir ve ülkelerden gelen maddeler ile hazırlanan ilaçlar bulunurdu (s. 136).

Yarı zamanlı hekimlere gelince, bunlar genellikle ülkenin çeşitli yerlerinden veya başka ülkelerden Tebriz'e gelen hekimler olup, öğretim ve tedavi faaliyetlerinde bulunurlardı. Hindistan, Çin, Mısır ve Şam'dan gelen cerrah, göz

hekim, ortopedist ve iç hastalıkları alanında elli kadar hekimin görev yaptığı, her birinin yanına on öğrenci verildiği kaydediliyor ki (s.137) bu beş yüz öğrenci demektir.

Reşidüddin'in tasavvufa karşı özel bir ilgisi bulunduğundan Tebriz'de ve külliyyede hankâh inşa ettirmişti. O, ülke dâhilindeki çeşitli hankâhlara da yardım ediyordu. Bu ilginin sonucu olarak külliyye içinde inşa ettirdiği hankâh için bir şeyh ve beş sufünün bulunmasını istemiş iken, zamanla hankâhın genişlemesi ile sufilerin sayısı ona yükselmişti. Bu sufiler de müderrisler, hekimler ve öğrenciler gibi özenle seçiliyorlar ve sağlık dâhil her türlü ihtiyaçları karşılanıyor, uygunsuz hareketleri görüldüğü takdirde mütevellî tarafından hankâhtan çıkartılıyor, yerine başkaları getiriliyordu. Öğrenciler gibi sufiler de hankâhta en fazla beş yıl kalabiliyorlardı (s.139).

En önemli yapılardan birisi olan Kütüphane iki bölümden meydana gelmekte olup, her bölüm için bir kitapdâr ve kitap uzmanı tayin edilip, kitapların listesi çıkartılmıştı. Kütüphaneden yararlanma usulleri de belirlenmişti. Dışarıya kitap verme imkânı mevcut ise de bunun için güvence bedeli ödenmesi gerekiyordu. Külliyye dışından bir kimse dışarıya veya şehir dışına kitap çıkarmak ister ise rehin olarak önemli ölçüde bir emanet bırakmak zorunda idi. Ancak mütevellî, tarafından tanınan ve güvenilir bir kimse ise rehin bırakmadan da dışarıya kitap çıkarabiliyordu (s.140). Kütüphanede çeşitli ülkelerden, değişik dillerde 60.000 kitap ile 1.000 Kur'an-ı Kerim derlenmiş, ancak bunlar Reşidüddin'in ölümünden sonra diğer kuruluşlar gibi yok olup gitmişti.

Eserin sonunda özet ve araştırma sonuçları bahsinde idari ve eğitim-öğretim gibi çeşitli alanlarda külliyyenin günümüz kurumları ile karşılaştırması yapılmakta, külliyyenin günümüz kurumları ile benzerlik ve farklılıkları üzerinde durulmakta (s.142 vd.) ve bibliyografya yer almaktadır.

İsmail Aka*

* Prof.Dr. [Emekli], Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova-İzmir/Türkiye.